

TOSHKENT ISLOM UNIVERSITETI
ISLOM TARIXI VA MANABASHUNOSLIK YO'NALISHI
1-BOSQICH TALABASI BEKMIRZAYEV ILYOSBEKNING
JAHON TARIXI FANIDAN TAYYORLGAN

Mustaqil ishi

MAVZU: Sharqdagi ilk davlatchilikning paydo bo'lishi

Bajardi: Bekmirzayev. I

Qabul qildi: Qoriyeva. N

Toshkent-2014

REJA:

- 1. Qadimgi sharq jamiyati va davlatchiligi**
- 2. Qadimgi Misrda ilk davlatchilik**
- 3. Qadimgi Mesopotamiyada davlatchilikning vujudga kelishi**
- 4. Xett davlati**
- 5. Ossuriya podsholigi**
- 6. O'rta Osiyoda ilk davlatchilikning paydo bo'lishi**

1. Qadimgi sharq jamiyati va davlatchiligi

Qadimgi Sharq jamiyatlari uzoq davom etgan notekis tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tdilar. Ba'zi Qadimgi Sharq mamlakatlari yuksak ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyot darajasiga erishdilar. (Qadimgi Misr, Mesopotamiya, Finikiya, Kichik Osiyo, Qadimgi Hindiston va Xitoy, Eron hamda O'rta Osiyo) Bu hududlarda yuksak rivojlangan madaniy, iqtisodiy va siyosiy markazlar shakllandi va qo'shni mamlakatlarga o'z ta'sirini o'tkazdi. Er. avv. IV-III ming yilliklarda Qadimgi Sharqning turli sivilizasiya markazlari (Misr, Mesopotamiya, Hindiston) nisbatan yopiq rivojlandi. Er. avv. II ming yillikning o'rtalaridan Yaqin Sharqning turli hududlari o'rtasida iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalar o'rnatildi. Er. avv. I ming yillikda esa bu aloqalar yanada kuchaydi va madaniyatlarning o'zaro ta'siri natijasida sharq madaniyatlari boyidi. Shu tarzda Qadimgi Sharq dunyosining yaxlitligi amalga oshdi.

Qadimgi Sharq tarixini o'rganishda yozma manbalarning ayrim, uzoq-yuluq parchalar shaklida yetib kelishi va ularni tarixiy sharhlashning murakkabligi katta qiyinchilik tug'dirdi. Yirik sharqshunos olimlar G.Maspero, Ed.Meyer, B.A.Turayev va Kembrij qadimgi tarixi mualliflari, qadimgi Sharq mamlakatlarining siyosiy, madaniy va diniy tarixi bo'yicha noyob asarlar yaratdilar. G'arbning ba'zi sharqshunoslari Qadimgi Sharq jamiyatini feodal tuzumga ega ekanligi tushunchasini ilgari surdilar.

Qadimgi Sharq jamiyatining o'ziga xos xususiyati to'g'risidagi munozaralarda ko'pincha u yoki bu mamlakatda qullar sonining ozligi ko'rsatib o'tilgan edi. Ularning sonini taxminan belgilashga to'g'ri kelar edi. Bir qancha xollarda tegishli statistika ma'lumotlari topilmagan, boshqa manbalardan keltirilgan qo'shimcha dalillar esa qullar mehnatining salmog'ini kutilgandan kamroq ko'rsatar edi. Bizga sharqdagi ijtimoiy munosabatlarni o'rganish uchun manbalar ham yetarlicha emas.

Bobil podshosi Xammurapining XX asr boshlarida kashf etilgan qonunlar to'plamida va yanada ozroq topilgan xett qonunlarida aholi birinchi navbatda erkin odamlarga va qullarga bo'linadi.

Qullarning erkin odamlardan son jihatidan ustunligini quldorlikning asosiy belgisi deb hisoblash aslo mumkin emas. Qadimgi Sharq podsholarining, shuningdek ibodatxonalar va akobir-a'yonlarining yer-mulklarida qullardan foydalanish hamma vaqt yetakchi o'rin tutgan. Ammo butun boshli mamlakat miqyosida qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik mahsulotlarining eng ko'p qismi erkin mayda ishlab chiqaruvchilar tomonidan yetishtirilgan.

Sharqda quldorlik tuzumi Yevropadagiga qaraganda oldinroq vujudga kelgani sababli, u yerda bu tuzum o`ziga xos shakl kasb etgan, xuddi shu xususiyat sharqshunos olimlarining Osiyo ishlab chiqarish usuli xaqida gapirishlariga asos bo`ldi; Mazkur ishlab chiqarish usulining o`ziga xos xususiyati yerga jamoaning egaligidir. Shubhasiz, Osiyo ishlab chiqarish usuli haqidagi masala murakkab va munozarali masaladir, bu mavzudagi munozarani hali tugagan deb hisoblab bo`lmaydi. Lekin Osiyocha ishlab chiqarish usuliga asoslangan o`ziga xos jamiyat (ba'zan uni hatto mahalliy emas, balki universal jamiyat deb e'tirof qiladilar) bo`lmaganligi borgan sari ko`proq ma'lum bo`lib qolmoqda. Barcha ma'lumotlarga ko`ra Osiyo ishlab chiqarish usulini quldorlik jamiyatining mahalliy ko`rinishi deb tushunmoq kerak, chunki bu yerda Sharqda quldorlik sekin-astalik bilan rivojlana borgan.

Qadimgi Sharq davlatchiligi harbiy demokratik an'analarini sekin-asta tugatgan holda uzoq davom etgan jarayonda shakllandi. Ibtidoiy monarxiyaning ilk shakllari sekin-asta u yoki bu shakldagi mutloq hokimiyatga aylandi. Qadimgi Sharq mutloq hokimiyatining o`ziga xos xususiyati davlat boshlig'i hukmdor despotning alohida mavqei edi. Podsho sud, ijroiya va qonunchilik hokimiyatini o`z qo`lida to`plagan bo`lib, shu bilan birga u eng oliy odam, xudolarning noibi, ularning avlodi yoki xudolardan biri hisoblangan. Mutloq hokimiyat turli mamlakatlarda turli darajada edi, uning to`liq ko`rinishini Qadimgi Misrda, Eron va Xitoyda cheklangan ko`rinishini esa, Xett davlati podshosi misolida ko`rish mumkin.

Qadimgi Sharqda o`ziga xos oligarxik respublikalarni Hindiston va Finikiya shahar-davlatlari misolida ko`rish mumkin.

Qadimgi Sharq davlat hokimiyatini g`arb tarixchilari deb tushuncha beradilar despotiya («despotes» yunoncha «xo`jayin») va g`arb davlatchiligidan keskin farq qiladi. Sharqda davlat hokimiyati, podsho qo`lida turlanib barcha Sharq mamlakatlarida podsho hokimiyati ilohiy darajada, mutloq, ya'ni cheksiz edi. Sharqdan farqli, g'arbda podsho hokimiyati ayrim hududlarda (misol uchun qadimgi Rim, Makedoniya) cheksiz bo`lib, ular ham ilohiylashtirilgan. Umuman olganda, Sharq davlatchiligi o`ziga xos va betakror bo`lgan, buni biz qadimgi Misr misolida yaqqol ko`rishimiz mumkin.

2. Qadimgi Mesopotamiyada davlatchilikning vujudga kelishi

Mesopotamiya (yunoncha-“ikki daryo oralig’i”, Dajla va Frot oralig’idagi o’lka) Fors qo’ltig’idan Arabiston cho’li, Suriya, Arman Tavri va Zagros bilan cheklangan. Hudud Quyi va Yuqori Mesopotamiyaga bo’linadi. Quyi Mesopotamiya Old Osiyoning eng unumdor qismi, lekin u mineral xom-ashyo va yog’ochga kambag’al. Keng miqyosdagi suniy sug’orish ishlarini amalga oshirilishi tuproqni sho’rlanishi va hosilni pasayishiga olib keldi.

Er. avv III ming yillikning birinchi yarmida Mesopotamiya janubida qator shahar-davlatlar Eredu, Ur, Larsa, Uruk va Kish kabilar paydo bo’ladi.

Ilk Shumer shahar davlatlari hududi kichik bo’lib, odatda u kichik shahar, atrofdagi qishloq xo’jalik okrugidan iborat bo’lgan. Eng qadimgi Shumer shahri Eredu hisoblangan. U bilan birga qadimgi hujjatlarda shimoldagi Sippar, janubdagi Shuruppak tilga olinadi.

O’zini Sharrum-ken (“haqiqiy podsho” zamonaviy aytilishi Sargon) Sargon, (er. avv 2316-2361-yillar) deb e’lon qiladi. Sargon ommaviy yengil qurollangan qo’shin tuzdi. Shumer shimolidagi Akkad davlatiga asos soldi. U kuchli qo’shin bilan 34 jangdan keyin butun Shumerni istilo qildi. Sargon o’zining 55- yillik podsholigi davrida (er. avv. 2316-2261 yillar) butun Mesopotamiyani Akkad davlati qo’l ostiga birlashtiradi. Bundan tashqari u Kichik Osiyo, Kipr, Suriya, Elam va hatto uzoq Janubiy Erongacha harbiy yurishlar qiladi. Sargon davlati hududiga ahmoniylarga bo’lgan bir yarim yil davomida hech kim teng kela olmadi.

Sargon davlati oldingi Mesopotamiya davlatlaridan farq qilgan holda markazlashgan davlat edi. Sargon va uning vorislari davrida mamlakatda iqtisodiyot, pul-tovar munosabatlari, sun’iy sug’orishga asoslangan dehqonchilik yuksaladi. Podshoning mustabid hokimiyati urug` zodagonlarining, oqsoqollar kengashining kuchli qarshiligiga uchraydi.

Akkad podsholigining qudratiga Mesopotamiyaga Zagros tog’laridan bostirib kirgan tog’li qabilalardan bo’lgan qutiylar chek qo’yg’anlar.

Encarta Encyclopedia, © Microsoft Corporation. All Rights Reserved.

3. Qadimgi Misrda ilk davlatchilik

Qadimgi Misr deb Nil daryosining birinchi ostonasidan boshlab keng Nil deltasini hosil qilgan tor Nil vodiysiga (kengligi 1 kmdan 20 km.gacha) aytiladi.

Qadimgi Misr tarixi bu er.avv. IV ming yillikning II yarmidan davlat va sinfiy jamiyatni paydo bo'lishidan er.avv. VI asrda Misrning Ahmoniyalar davlatiga qo'shib olingan davrigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

Ilk dehqon jamoalari er. avv. VI-V ming yillikda Quyi Misrda Fayum vodiysida mavjud bo'lgan. Misrning ilk davlatlari hajmi jihatidan uncha katta bo'lmagan edi. Keyinchalik Yuqori Misr 22 ta, Quyi Misr 20 ta katta bo'lmagan viloyat – nomlar (Misr viloyatlarini antik yozuvchilar “nom” deb, ularni hokimlarini “nomarx” deb ataganlar) ga bo'lindi. Nomlarda iqtisodiy ehtiyojlardan kelib chiqib, birlashuv jarayoni kuchli bo'lgan. Nomlar o'rtasidagi uzoq urushlar natijasida er. avv. IV ming yillik oxirida Yuqori va Quyi Misrda ikkita yirik davlat vujudga keladi. Yuqori Misr hukmdori oq rangli toj, quyi Misr hukmdori qizil rangli toj kiygan. Birinchisining poytaxti Exnab (Nexen), ikkinchisining poytaxti Buto shahri bo'lgan.

Ijtimoiy tengsizlikning paydo bo'lishi, ilk sug'orish inshootlarining paydo bo'lishi, ilk nom birlashmalarining tashkil topishi. Davr oxirida Yuqori va Quyi Misr davlatlarining paydo bo'lishi.

3. Ilk podsholik I-II umummisr sulolalarining boshqaruvi. Yagona umummisr davlatlarining paydo bo'lishi. (er.avv. XXXI-XXIX asrlar).

4. Qadimgi podsholik davri III-IV sulolalar hukmronligi (er.avv. XVIII-XIII asrlar).

5. O'tish davri. (VII-VIII sulolalar, XXIII-XXI). Yagona Misr davlatining nomlarga parchalanishi.

6. O'rta podsholik davrida markazlashgan Misr davlatining tiklanishi. XI-XIII sulolalar boshqaruvi (XXI-XVIII sulolalar).

7. II O'tish davri (XIV-XVI sulolalar.) XVIII asr oxiri – XVI asr boshlari) Misrning zaiflashuvi.

8. Yangi podsholik davri. XVIII-XX sulolalar hukmronligi. (er.avv. XVI-XI asrlar) Misr jahon davlatining paydo bo'lishi.

9.III o'tish davri. (XXI sulola XI-X asrlar) Misrning tushkunligi.

10. So`nggi podsholik. Misr chet elliklar hukmronligi ostida (XXII-XXV sulolalar er.avv. XI-VIII asrlar) Misrning Sais (XXVI) sulolasi davrida tiklanishi. (er.avv. VII-VI asrlar).

10.Misrning Eron tomonidan bosib olinishi va Eron davlatiga qo`shib olinishi (XVII-XXX sulolalar, er.avv. VI-IV asrlar).

Misrliklarni aytishiga ko`ra ularni tarixini eng yorqin davri III sulolaning eng yirik hokimi, qadimgi podsholik davlatchiligini asoschisi Joser edi (er. avv. XXVIII asr boshlari atrofida). U Memfis shahrini poytaxt mavqeini tikladi.

IV sulolaning asoschisi Snofru (er. avv. 2600-yillar atrofida) Sinay va Nubiyaga g`olibona yurishlar uyushtiradi. Misga boy bo`lgan Sinay Misrga to`la qo`shib olinadi.

Er. avv. 2000-1775-yillarda XII sulola fir'avnlari mamlakatni barqaror holatga keltirdilar. Ular faol ichki va tashqi siyosat yuritib, Misrni kuchli davlatga aylantirdilar. Fayum vohasini o`zlashtirish davom etdi. Nubiyadagi boy oltin konlari ishlatila boshlandi.

Yangi podsholik davrida Misr qo`shinlari qayta tashkil qilindi. Giksoslar ta'siri ostida qo`shin tarkibiga jang aravalari kiritildi.

Yaxmos I giksoslarni Osiyodan haydab chiqarib Finikiyada Misrning ta'sirini qayta tikladi. Uning o`g`li Amenxotep I Osiyoda hech qanday urush olib bormadi, keyingi fir`avn Tutmos I (er. avv. XVI asr oxiri) davrida Misr Yaqin Sharqning eng katta davlatlaridan biriga aylandi.

4. Xett davlati

Er. avv. XX-XVIII asrlarda Kichik Osiyoda ashshurlik savdogarlar bir necha savdo koloniyalarini barpo qiladilar.Kichik Osiyodagi Nesa (Kanish), Burusxan, Kussar va Xattusi kabi shaharlarni o`z ichiga olgan siyosiy birlashmalar vujudga kela boshlaydi. Qadimgi Xett davlatida urug`-jamoalari qoldiqlari hali kuchli bo`lgan. Xett podsholari o`z hokimiyatlarini xalq kengashlariga tayanib amalga oshirganlar. Qurol ko`tarishga qobiliyatli bo`lgan barcha erkaklar podsho chiqaradigan «pankus» deb ataladigan yig`ilishga muntazam ishtirok etganlar. Anitta vafotidan keyin er. avv. XVII asr oxirida boshqa xett urug`i hokimiyat tepasiga keladi. Xett davlatining asoschilarining birlashtiruvchi siyosatini istilochi va islohotchi podsho Labarna (yoki Tabarna) (Er. avv. 1675-1650 yillar atrofida

boshqargan) tugallaydi. U istilochilik yurishlarini davom ettirib Tavr-tog` tizmasining shimoliy qismini egallaydi va shimoliy Qora dengizga chiqadi. Xett davlati chegaralarini "Dengizdan-dengizgacha" kengaytiradi. Uning ichki va tashqi siyosati kuchli ta`sirlangan va tan bergan, keyingi vorislari Labarna va uning rafiqasi Tavannanna nomlarini o`zlariga unvon sifatida qabul qiladilar.

Xett podsholari ichida eng taniqli diplomat, uzoqni ko`ra oladigan siyosatchi, mohir sarkarda Suppilium I (Er. avv. 1380-1335-yillar atrofida) davlatni harbiy qudratini oshiradi. U yengil, tez yuradigan jang aravalari bilan qo`shinni ta`minlaydi. Xett shaharlari, ayniqsa, poytaxt Xattusining mudofaa inshootlari mustahkamlanadi. Suppilium I Sharqiy O`rtayer dengizi qirg`og`i mayda davlatchalarini va Mitanni davlatini o`ziga bo`ysundiradi. So`ngi xett podsholari Tutxaliya IV va uning ikki o`g`li davrida axeylar, Bolqondan kelgan frigiyaliklarni Kichik Osiyoni g`arbidagi hujumini zo`rg`a qaytaradilar. Axeylar tor-mor qilinganidan keyin Kichik Osiyo g`arbidagi Ilion shahri bosib olinadi. So`nggi xett podshosi Suppilium II Kipr orolini yana qayta bosib oladi. Er. avv. XII asr oxirida Egey dengizi qirg`oqlari va orollarining etnik jihatdan ola-kurok «dengiz xalqlari» Xett davlatini tor-mor qiladilar. (er. avv. 1190-yillar). Shunday qilib, yangi Xett davlati tarix sahnasidan abadiy tushib ketdi. Markazlari Karxamesh va Melida bo`lgan so`nggi Xett podsholiklari qoldiqlari er. avv. VIII asr oxirlarida Osuriya tomonidan tugatiladi.

Xett jamiyati o`z madaniy tarqqiyotida Misr va Mesopotamiyaning yuksak madaniyatlari ta`siri yaqqol seziladi. Xett madaniyatida ayniqsa, xurritlarning ta`siri kuchli bo`lgan.

5. Ossuriya podsholigi

Qadimgi Osuriya markazi Ashshur bo`lgan kichik hududni o`z ichiga olgan edi. Ammo ilk Osuriya jamiyatida savdo yetakchi o`rin egalladi. Qadimda Osuriya orqali Kichik Osiyo va Kavkaz ortidan Tigr daryosi bo`ylab o`rta va Janubiy Ikki daryo oralig`i va Elamga, Sharqiyo`rtayer dengizidan muhim savdo yo`llari o`tgan edi.

Er. avv. XVI asrgacha Osuriya podsholari Alum-Ashshur, shahar-jamoa esa, Ashshur deb atalgan. «Kichik va ulug`lar» xalq yig`ini o`z ahamiyatini yo`qota borgan, hokimiyatning oliy organi «Shahar Uyi» boylardan tuzilgan oqsoqollar kengashi edi. Er. avv. 1353-1318-yillarda podsho Ashshuriballit Osuriyani qudratli davlatga aylantiradi. Zaiflashib qolgan Mitanni xetlar tazyiqiga qarshi Osuriyaga

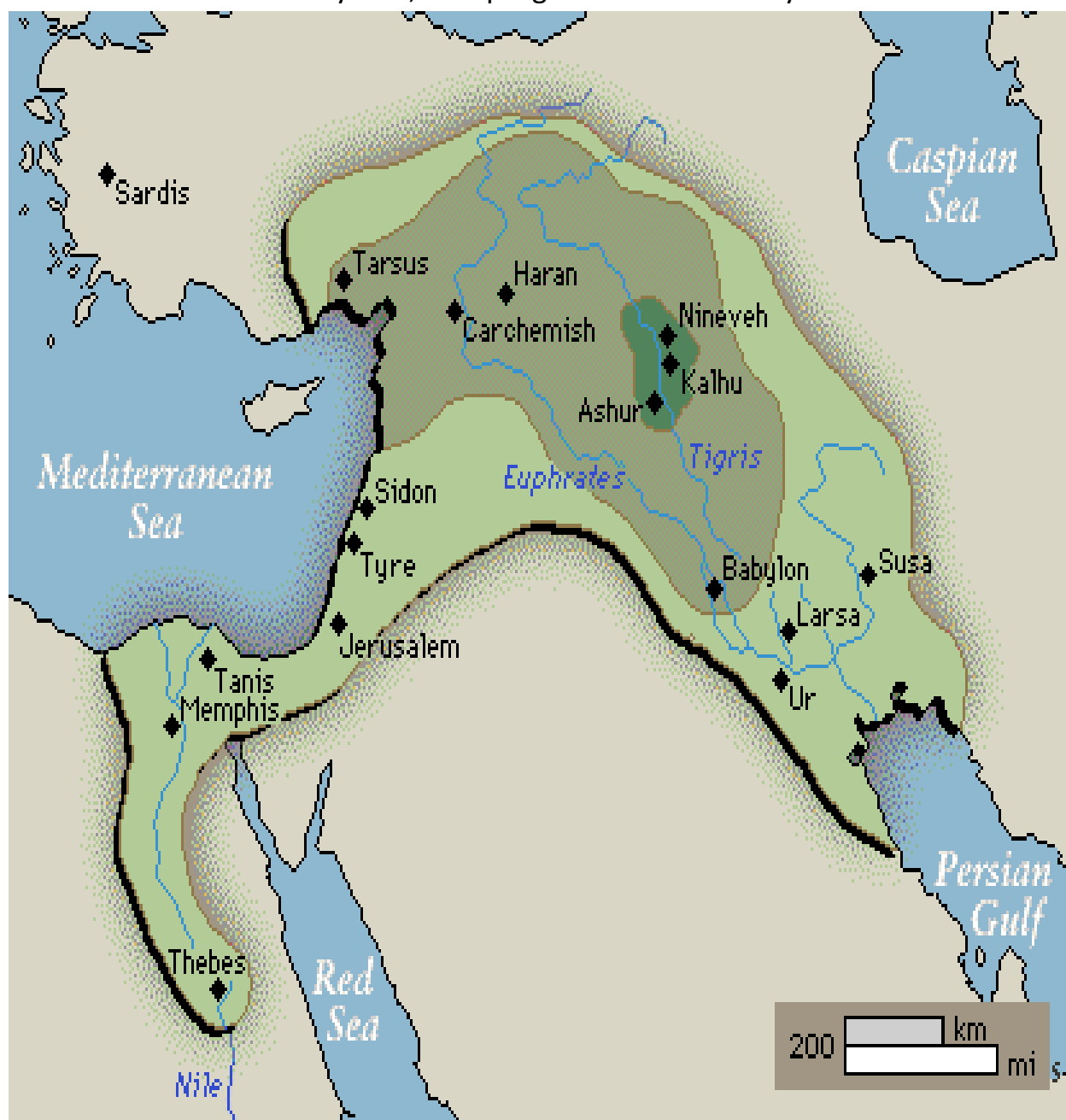
ittifoqchi sifatida chiqadi. Tez orada Osuriya xettlarni yuqori Mesopotamiyadan haydab chiqarib, Frot daryosiga chiqadi

Osuriya shahar-davlatdan qudratli davlatga aylanib, yetti yuz yil davomida o'zining yurishlari bilan qo'shni hududlarga dahshat tug'dirdi. Osuriya davlatini shakllanishi er. avv. 1295-1264-yillarda hukmronlik qilgan podsho Adad-Nirari davrida tugallanadi. U birinchi bo'lib rasmiy ravishda o'ziga podsho unvoni berib, Old Osiyo buyuk davlatlari hukmdorlariga teng bo'lgan "Buyuk podsho" mavqeiga da'vo qiladi. Er. avv. XIII asrda Xett davlati Osur savdogarlarini Kichik Osiyodan siqib chiqardi, Misrni Suriyadan mahrum qiladi. Mitanni davlati esa Osuriya uchun g'arbga chiqadigan yo'lni butunlay yopadi. Er. avv. XIII-XII asr boshlarida Osuriya yuqori Mesopotamiyaning qo'shni hududlarini to'rt marta o'ziga qo'shib oladi va to'rt marta yo'qotadi.

Er. avv. XII asrda Osuriya tushkunlikni boshidan kechiradi, Bolqon qabilalaridan bo'lgan mushklar Frot daryosi vodiysiga kelib xett davlatini halokatga uchratdilar, keyin elamliklarni hujumini qaytardilar.

Er. avv. IX asr Osuriyaning iqtisodiy va harbiy-siyosiy jihatdan vaqtinchalik yuksalish davri bo'ldi. Shundan so'ng Osuriya uzoq vaqt olib borilgan urushlar natijasida zaiflashib qoldi. Er. avv. VIII asrda Osuriya iqtisodiy tushkunlikka yuz

tutadi. Ichki ziddiyatlar, qo'zg'olon va isyonlar boshlanadi.

Encarta Encyclopedia, © Microsoft Corporation. All Rights Reserved. 699 - 627 BC

6. O'rta Osiyoda ilk davlatchilikning paydo bo'lishi

Xorazmda miloddan avvalgi VII-VI asrga mansub katta-katta sug'orish inshootlarining izlari topib tekshirilgan. Amudaryoning o'rta va quyi oqimi yerlarida joylashgan Xorazm davlati hududidan miloddan avvalgi VII asrning oxiri V asrga oid ko'pdan-ko'p uy-qo'rg'onlar, qishloq va shahar harobalari topib tekshirilgan. Qadimgi Xorazm shahar markazlaridan biri Ko'zaliqir mudofaa devorlarining tuzilishi bilan Baqtriyadagi Qiziltepa shahar devorlarining tuzilishida

ancha o'xshashliklar topildi. Topib tekishrilgan moddiy manbalar ilktemir davrida Xorazm, Marshyona, So'g'diyona va Baqtriyada bir-biriga yaqin madaniyatlar rivoj topgani haqida dalolat beradi.

Baqtriya davlatning rivoj topishi sanasini miloddan avvalgi 700-540 yillar bilan bog'lash mumkin. Yanada qadimgiroq ma'lumotlar, ya'ni miloddan avvalgi IX-VIII asrlarga oid arxeologik manbalar yirik Baqtriya davlati haqidagi ma'lumotlarni tasdiqlamaydi. Bu davrga oid qadimgi Baqtriyaning eng katta manzilgozlari egallagan maydoni 2 gektardan ziyod emas, ularning mudofaa devorlari yoki hunarmandchilik ishlab chiqarish qoldiqlari topilmagan. Shu davrga oid Baqtriya xududida mustahkamlangan yirik qal'alar bo'lmagan. Miloddan avvalgi IX-VIII asrlarda O'rta Osiyo tuprog'ida dastlabki kichik davlatlar va harbiy siyosiy birlashmalar paydo bo'lgan.

Miloddan avvalgi VII-VI asrlarda Baqtriyada dehqonchilik ho'jaligi, hunarmandchilik va savdo yuksak darajada rivojlangan. Miloddan avvalgi VII-VI asrlar O'rta Osiyo shaharlarida mudofaa tizimi birinchi darajali ahamiyatga ega bo'ladi. Mustahkam devorlar, mudofaa burjlari, xandaqlar himoyalash va hujum qurollari - nayzalar, o'qlar, hanjarlar, jangovar boltalar va o'q sifatida ishlatilgan tosh yadrolar paydo bo'ladi. Bu ma'lumotlar doimiy harbiy to'qnashuvlar va siyosiy qarama-qarshiliklardan dalolat beradi.

O'rta Osiyoning o'troq dehqonchilik viloyatlarida davlatchilik tizimiga o'tish jarayoni juda erta, miloddan avvalgi II ming yillikning o'rtalarida boshlandi. Miloddan avvalgi IX-VIII asrlarda «Avesto»da «Aryoshayyona» yoki «Arenam Vayjo» nomi bilan mashhur bo'lgan qadimga siyosiy birlashma tarkib topgan. Bu birlashma harbiy ahamiyatga ega bo'lgan. Shu bilan birga Zarafshon, Qashkadaryo, Surxon va Murg'ob vohalarida mayda davlat tashkilotlari rivojlangan. Miloddan avvalgi VII-VI asrlarda qadimgi Xorazm va qadimgi Baqtriya misolidagi yirik davlat uyushmalarining vujudga kelishi haqida ta'kidlash lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. E. KENJAYEV Qadimgi dunyo tarixi
2. Бойназаров Ф. А. Кадимги дунё тарихи. Тошкент 2004.
3. www.arxiv.uz